

Αρ. ειο. 9742

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ
ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΝ ΤΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ, ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟ ΝΟΗΜΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ 1957

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΡΩΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ¹

Μακαριώτατε,
Κύριοι Ὑπουργοί,
Κύριε Πρύταμι,
Κυρίαί και Κύριοι,

Ἐορτάζομεν σήμερον τὸν ἑνιαυτὸν τοῦ Κυρίου καὶ τὸν ἑνιαυτὸν τῶν Ἑλλήνων συνάμα. Δύο «χαῖρε» ἀποτελοῦν τὸ νόημα τῆς μεγάλης σημερινῆς ἡμέρας: Τὸ «χαῖρε, κεχαριτωμένη Μαρία» καὶ τὸ «χαῖρε, ὦ χαῖρε, λευτεριά.» Τὸ πρῶτον προφέρεται ἀπὸ τὰ χεῖλη τοῦ ἀγγέλου καὶ εὐαγγελίζεται τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τὴν λύτρωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἁμαρτίας, τὸ δεύτερον προφέρεται ἀπὸ τὰ χεῖλη τοῦ ποιητοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ εὐαγγελίζεται τὴν λύτρωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας.

Ὅτι ἦτο διὰ τὸν Πλάτωνα ἀδύνατον, τοῦτο ἐξαγγέλλεται τώρα ὡς γεγονός. «Θεὸς ἀνθρώπῳ οὐ μίγνυται!» λέγει ὁ Πλάτων εἰς τὸ Συμπόσιον διὰ τοῦ στόματος τῆς Διοτίμας. Ἄνθρωπος καὶ Θεὸς ἀποτελοῦν κατὰ τὸν Πλάτωνα δύο ἀπείρως ἄνισα μεγέθη. Καὶ ὁ μὲν ἄνθρωπος δύναται μὲ ἐσωτερικὸν δραματικὸν ἀγῶνα νὰ ὁμοιωθῆ μόνον, ὄχι ὅμως καὶ νὰ ταυτισθῆ μὲ τὸν Θεόν, ὁ δὲ Θεὸς ἀναπαύεται ἐς αἰεὶ ἐπέκεινα τῶν ἀνθρωπίνων. Χάσμα μέγα διαχωρίζει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸν Θεόν. Μόνον ὁ Ἔρως, ὁ μέγας δαίμων, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀνώτερος τοῦ ἀνθρώπου καὶ κατώτερος τοῦ Θεοῦ, ἴσταται μεταξὺ τῶν δύο καὶ ἀποτελεῖ τὸν ἕμμεσον συνδετικὸν κρίκον τῶν ἀνθρωπίνων μὲ τὰ θεῖα, τῶν θνητῶν μὲ τὰ ἀθάνατα. «Ταύτη τῇ μηχανῇ θνητὸν ἀθανασίας μετέχει». Ὁ Ἔρως «ἐρμηνεύει καὶ διαπορθμεύει εἰς τοὺς Θεοὺς τὰ παρ' ἀνθρώπων καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰ παρὰ Θεῶν».

1. Πανηγυρικὸς λόγος, ἐκφωνηθεὶς τὴν 25ην Μαρτίου 1957 ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κατ' ἐντολὴν τῆς Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου.

Ὦν δὲ μεταξύ ἀμφοτέρων ὁ Ἔρως συμπληροῖ, γεφυρώνει τὸ χάσμα μεταξύ ἀνθρωπίνων καὶ θείων. Ἡ Πενία καὶ ὁ Πλοῦτος εἶναι οἱ γεννήτορες τοῦ Ἔρωτος. Καὶ ἡ μὲν Πενία δηλώνει τὴν ἀμάθειαν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δὲ Πλοῦτος σημαίνει τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἴδιος ὁ Ἔρως δὲν εἶναι οὔτε ἀμαθὴς οὔτε σοφός, εἶναι ἡ τάσις τοῦ ἀνθρώπου νὰ φιλοσοφήσῃ. Εἶναι ὁ Ἔρως φιλόσοφος, εἶναι ἡ φιλοσοφία. «Θεῶν οὐδεὶς φιλοσοφεῖ οὐδ' ἐπιθυμεῖ σοφός γενέσθαι ἔστι γάρ».

Ὁ Θεὸς λοιπὸν κατὰ τὸν Πλάτωνα δὲν ἐξέρχεται ἀπὸ τὸ εἶναί του ποτέ, δὲν ἐγκαταλείπει τὴν μακαριότητα καὶ τὴν λαμπρότητά του, διὰ νὰ ἀναμειχθῇ μὲ τὰ ἀνθρώπινα. Ὁ Θεὸς εἶναι πάντοτε ἐπέκεινα καὶ αὐτοῦ τοῦ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅ,τι λοιπὸν ἐθεώρησεν ὁ νοῦς τοῦ Πλάτωνος ἀδύνατον, ὅτι ἦτο κατ' ἀνθρώπον ἀδιανόητον, τοῦτο ἐξαγγέλλεται τώρα ὡς γεγονός. «Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν». Πτωχεύει τώρα ὁ Θεός, «ἵνα οἱ ἄνθρωποι τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτίσωσιν». Ἀνταλλάσσει ὁ Θεὸς τώρα τὸ εἶναί του μὲ τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῦτο εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς λυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἀμαρτίας, ἡ ὁποία διαλύει τὸν ἄνθρωπον. Ὁ πρῶτος Ἀδάμ ἐπλανήθη οἰκτρῶς, ὅταν διανοήθη ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ Θεός! «Καὶ ἔσεσθε ὡσεὶ Θεοί». Αὐτὸς ἦτο ὁ δελεαστικὸς λόγος τοῦ ὄφεως πρὸς τοὺς πρωτοπλάστους. Ὁ ὄφις ὅμως δὲν εἶναι κανεὶς ἄλλος παρὰ ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος πιστεύει ὅτι μὲ τὴν πτωχήν του γνῶσιν εἶναι δυνατόν νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν Θεόν, νὰ γίνῃ καὶ αὐτὸς Θεός. Ἀντιθέτως ὁ δεύτερος Ἀδάμ, ὁ Λόγος καὶ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, παραιτεῖται τῆς θείας του μορφῆς καὶ προσλαμβάνει «μορφὴν δούλου», ἀφήνει τὸ «σῶμα τῆς δόξης αὐτοῦ» καὶ ἐνδύεται τὸ «σῶμα τῆς ταπεινώσεως», τὸ «σῶμα τῆς σαρκός», γίνεται σὰρξ, δίχως ὅμως νὰ χάσῃ τὴν θείαν του οὐσίαν. Τοῦτο εἶναι τὸ μέγα παράδοξον, τὸ ἀντιλεγόμενον σημεῖον τῆς ἱστορίας, ἡ διπλῆ φύσις τοῦ δευτέρου Ἀδάμ, τοῦ Θεανθρώπου. Τοῦτο εἶναι, ὅπως λέγει ὁ Παῦλος, σκάνδαλον διὰ τοὺς Ἰουδαίους καὶ μωρία, δηλαδὴ ἀδιανόητον, διὰ τοὺς Ἕλληνας, ὅτι ὁ ταπεινωμένος καὶ ἐσταυρωμένος εἶναι ὁ Θεός, ὅτι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ «πρωτότοκος πάσης κτίσεως», μένει ὁ αὐτὸς καὶ ἐν τῇ ταπεινώσει καὶ ἐν τῇ ὑψώσει του. Ἡ ταπείνωσις ὄχι μόνον δὲν θίγει τὸ θεῖόν του μεγαλεῖον, ἀλλὰ τὸ ἀποκαλύπτει. Αὐτὸς ὁ ἐξ ὀλοκλήρου ταπεινωμένος, ὁ ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν τῆς ἐπιγείου ζωῆς του ἐνταφιαζόμενος, αὐτὸς ὁ μὴ ἔχων ποῦ τὴν

κεφαλήν κλίνει, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός. Ἀντικείμενον τῆς πίστεως δὲν εἶναι τώρα μία ἀφηρημένη ἔννοια περὶ Θεοῦ, δὲν εἶναι ἡ ἀφηρημένη ἔννοια τοῦ Λόγου τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ τὸ συγκεκριμένον γεγονός ὅτι ὁ Θεός ἐβάδισεν ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ἀπλοῦς ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι θεωρία, ἀλλὰ γεγονός. Εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ Θεός ἐσαρκώθη καὶ ἔπαθε, τὸ γεγονός ὅτι ὁ Θεάνθρωπος ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τῆς ἱστορίας. Τοῦτο εἶναι τὸ νόημα τῶν ὁποίων περιέχεται εἰς τὸν γλυκὺν φθόγγον τοῦ ἀγγέλου «χαῖρε, κεχαριτωμένη Μαρία», ἢ, ὅπως θὰ εἶπουν οἱ Ἕλληνας χριστιανοὶ βραδύτερον, «χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε».

Ὁ δεύτερος χαρμόσυνος φθόγγος τῆς σημερινῆς μεγάλης ἡμέρας, ὁ ὁποῖος ἐγκαινιάζει τὸν ἐνιαυτὸν τῶν Ἑλλήνων εἶναι τὸ «χαῖρε, ὦ χαῖρε, λευτεριά». Καὶ ὁ ἐνιαυτὸς τῶν Ἑλλήνων εἶναι τὸ 1821, τὸ ἔτος τῆς ἀναστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Αἰώνων μαρτύρια καὶ πόνοι, πόνοι καὶ μαρτύρια ἀνήκουστα καὶ ἀνέκφραστα μετουσιώνονται τώρα εἰς τὸν νικηφόρον καὶ ἅγιον αὐτὸν φθόγγον, ὁ ὁποῖος ἀπαλύνει τὰ πονεμένα στήθη τῶν Ἑλλήνων. «Χαῖρε, ὦ χαῖρε, λευτεριά» ἀκούεται ἀπὸ παντοῦ. Καὶ πᾶσα ἡ γῆ βοᾷ μετ' εὐφροσύνης «χαῖρε, ὦ χαῖρε, λευτεριά». Καὶ τὰ βουνὰ καὶ τὰ δάση καὶ τὰ λαγκαδία καὶ οἱ λόγγοι καὶ οἱ κάμποι καὶ τὰ πελάγη ἀντηχοῦν «χαῖρε, ὦ χαῖρε, λευτεριά». Καὶ ὁ χαρμόσυνος ὕμνος ἀναπέμπεται εἰς τὸν ἅγιον αἰθέρα ὡς θυμίαμα ἱερὸν εἰς τοὺς Θεούς. Καὶ οἱ πανευδαίμονες Θεοί, οἱ αἰωνίως νέοι, τὰ πανάρχαια πνεύματα τοῦ τόπου, οἱ Θεοί, οἱ ὁποῖοι ἄλλοτε συνώδευσαν τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης, ἀγάλλονται τώρα καθὼς ἀκούουν ἀπὸ τὸ στόμα τῶν ἀπογόνων καὶ εἰς τὴν αὐτὴν γλῶσσαν τὸ «χαῖρε, ὦ χαῖρε, λευτεριά». Ἀγάλλονται καθὼς βλέπουν τὸ «ἠγαπημένον νεόφυτον» τῆς ἐλευθερίας νὰ βλαστάνῃ, ν' ἀνθίζῃ καὶ νὰ καρποφορῇ εἰς τὴν λατρευτὴν τῶν γῆν. Ἀγαλλιοῦν οἱ Θεοὶ καθὼς βλέπουν τοὺς νέους Ἕλληνας νὰ ἐξέρχωνται ἀπὸ τὸ ἔρεβος τῆς δουλείας, νὰ καταλύουν τὰ δεσμὰ τοῦ ζυγοῦ καὶ νὰ ὑψώνουν καὶ πάλιν ἐπάνω εἰς τὰ παλαιὰ ἱερά βάθρα, τὰ ὁποῖα εἶχαν σκεπασθῆ ἀπὸ τὴν τέφραν τῶν ἔρειπίων, τὰ πάγκαλα ἀγάλματά των καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου. Πόσα δάκρυα καὶ πόσα αἵματα ἐχύθησαν καὶ πόσος θάνατος ἀπλώθηκε καὶ πόσα ἀκόμη δάκρυα καὶ πόσα αἵματα καὶ πόσος φρικτὸς θάνατος θὰ ἀπλωθῇ διὰ νὰ ἐπανεύρῃ ἡ ἐλευθερία τὴν ἀρχαίαν τῆς πατρίδα καὶ δόξαν! Τοῦτο ἀναλογίζονται τώρα οἱ πανευδαίμονες Θεοὶ καὶ δακρύζουν, δακρύζουν ἀπὸ χαρὰν. Καὶ ὁ ἀκοίμητος Πᾶν,

ὁ φύλαξ τοῦ αἵματος τῶν Ἑλλήνων εἰς τοὺς δρυμοὺς καὶ εἰς τοὺς βράχους, σκιρτᾷ ἀπὸ πανευτυχῆ ἡδονῆν καὶ ἀνασύρει τὴν παναρχαίαν φλογέραν του καὶ ἀρχίζει νὰ παίζη τὸν χαρμόσυνον φθόγγον «χαῖρε, ὦ χαῖρε, λευτεριά». Καὶ ἡ χρυσῆ λύρα τοῦ Ἀπόλλωνος, ἡ ὁποία εἶχε σιγήσει τόσους αἰῶνας, ἀκούεται πάλιν ἀπὸ παντοῦ, ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῶν ἀρχαίων ναῶν, ἀπὸ τοὺς φλοίσβους τῶν ποταμῶν, ἀπὸ τοὺς ψιθύρους τῶν δασῶν, ἀπὸ τὰ κελαρύσματα τῶν πηγῶν τῶν ὀρέων, ὅπου σπεύδουν νὰ δροσίσουν τὴν δίψαν των οἱ ἀγωνισταὶ τῆς ἐλευθερίας.

Καὶ ὁ χαρμόσυνος φθόγγος τῆς ἐλευθερίας εἰσχωρεῖ εἰς τὰ βάθη τεσσαρῶν αἰῶνων, οἱ ὁποῖοι καλύπτονται ἀπὸ τὸ ἔρεβος τῆς δουλείας καὶ καλύπτουν μυριάδας μαρτύρων τῆς ἐλευθερίας, μαρτύρων γνωστῶν καὶ ἀγνώστων, καὶ μὲ τὸ ἀκουσμά του παύει ὁ αἰώνιος βόγγος τῶν νεκρῶν. Καὶ ἡ ἐλευθερία σιμώνει εἰς τὰ μνήματά των καὶ τὰ γλαυκά της μάτια δακρῦζουν. Καὶ ἡ αὔρα τοῦ ἔαρος τῶν Ἑλλήνων φέρει τὸν ὕμνον εἰς ὅλας τὰς ἐπάλξεις τοῦ γένους καὶ εἰς αὐτὴν τὴν βασιλεύουσαν, ὅπου ἔπεσεν ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὅπου τώρα θὰ μαρτυρήσῃ ὁ Πατριάρχης, ἐκεῖ ὅπου οἱ βυζαντινοὶ Ἑλληνας «ἐξέπιαν καὶ ἐξεκένωσαν τὸ ποτήριον τῆς πτώσεως». Ἐκεῖ ὅπου εἰσῆλθον «οἱ ἀλλογενεῖς εἰς τὰ ἅγια ἡμῶν, εἰς τὸν οἶκον τοῦ Κυρίου, καὶ ἡ δόξα, ἣν ἠυλόγησαν οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐγεννήθη πυρίκαυστος καὶ πάντα τὰ ἔνδοξα ἡμῶν κατέπεσαν». Καὶ ὅλοι ὅσοι ἐμαρτύρησαν κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνας τῆς δουλείας κραυγάζουν τώρα ἀπὸ τοὺς τάφους των. «Ἡμέρα ἀνταποδόσεως ἐπῆλθεν αὐτοῖς καὶ ἐνιαυτὸς λυτρώσεως πάρεστι. Ἀκουσάτω ἡ γῆ, καὶ οἱ ἐν αὐτῇ, ἡ οἰκουμένη καὶ ὁ λαὸς ὁ ἐν αὐτῇ : Χαῖρε, ὦ χαῖρε, λευτεριά».

Τὸ ὀλιγάνθρωπον λοιπὸν ἔθνος τῶν Ἑλλήνων ἀποφασίζει νὰ καταθέσῃ τὴν ζωὴν του ὡς ἀπλοῦν ἐνέχυρον τῆς ἐλευθερίας. Ἡ Εὐρώπη ὅμως τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπαναπαύεται εἰς τὸν εὐδαιμονισμόν της, εἰς τὰς συνθήκας καὶ τὰς ἱεράς συμμαχίας της. Δὲν πιστεύει εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῶν ταπεινωμένων ὡς τότε Ἑλλήνων, διότι οἱ εὐτυχοῦντες καὶ εὐδαιμονοῦντες δὲν πιστεύουν ὅτι γίνονται θαύματα, «δὲν ἀναγνωρίζουν τὴν χεῖρα καὶ τὸν δάκτυλον τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος κατευθύνει καλοὺς ἀνθρώπους πρὸς τὸ καλόν». Ἐλάχιστοι μόνον ἑλληνολάτραι ἐνθουσιάζονται. «Ὁφθαλμοὶ αὐτοῖς καὶ οὐ βλέπουσιν, ὦτα αὐτοῖς καὶ οὐκ ἀκούουσιν» τὸ ἱστορικὸν θαῦμα τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τὸ *fuit Gre-*

cia τοῦ Metternich οἱ "Ἕλληνες ἀπαντοῦν est Grecia. Οἱ ἐγκαταλειμμένοι ἀπὸ τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης "Ἕλληνες ἐμφανίζονται τώρα εἰς τὸ προσκήνιον τῆς ἱστορίας συντροφευμένοι ἀπὸ τοὺς Θεοὺς. Οἱ πτωχοὶ ἀλλὰ συνάμα καὶ πλούσιοι "Ἕλληνες, οἱ δυστυχεῖς ἀλλὰ συνάμα καὶ εὐτυχεῖς "Ἕλληνες, αὐτοὶ οἱ ὅποιοι εἶχον καταφύγει εἰς τὰς φάραγγας τῆς χώρας, εἰς τὰς τρώγλας τῶν πετρῶν καὶ εἰς τὰ σπήλαια καὶ εἰς πᾶσαν ραγάδα, αὐτοὶ, οἱ ὅποιοι ἐπλανῶντο ἐπὶ αἰῶνας ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου εἰς τὰ ὄρη, ρίπτουν τώρα εἰς τὸ μέσον τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ στήθους των ἕνα φῶς, ἕνα «φῶς ποῦ πατεῖ χαρούμενον τὸν "Ἄδη καὶ τὸ Χάρο». Καὶ μὲ τὸ φῶς τοῦτο φωτίζεται ὁλόκληρος ὁ ἱερός βράχος ποῦ λέγεται 'Ἑλλάς. Καὶ εἰς τὴν λησμονημένην αὐτὴν ἐσχατιὰν τῆς Εὐρώπης ἀναδύονται τώρα ἀπὸ τὸ βάθος τῆς ψυχῆς τῶν περιφρονημένων καὶ ταπεινωμένων 'Ἑλλήνων, ἀναδύονται πλήρεις νεανικοῦ σφρίγους καὶ δροσερότητος, ἀλλὰ καὶ ἀδυσώπητοι αἱ μεγάλαι ἰδέαι τῆς ζωῆς, ὅχι ὡς ἀφηρημένα πλάσματα, ἀλλὰ ὡς ἐνσώματα Ὀλυμπιακὰ ἀγωνίσματα, ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πατρίδος, ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς πολιτείας, ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ ἰδέα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς παραδόσεως, ἡ ἰδέα τοῦ κάλλους καὶ τῆς λεβεντιᾶς, ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων του. Τὰ Ὀλυμπιακὰ αὐτὰ ἀγωνίσματα, ὅπου ἐνσωματώνονται αἱ μητέρες αὐταὶ ἰδέαι τῆς ἐλευθέρως ζωῆς, φέρουν τὰ θρυλικά ὀνόματα: Δραγατσάνι, Ἁγία Λαύρα, Σπέτσαι, Ψαρρά, Ὑδρα, Σάλωνα, Βαλτέτσι, Γραβιά, Μονεμβασιά, Νάουσα, Χίος, Μεσολόγγι καὶ τόσα ἄλλα.

«Διοτίμα», γράφει ὁ ἑλληνολάτρης Hælderlin πρὸς τὴν ἠγαπημένην του, «δὲν θὰ ἤθελα ν' ἀνταλλάξω τὴν αὐξουσαν αὐτὴν εὐτυχίαν μὲ τὴν ὠραιότεραν ἐποχὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Καὶ ἡ μικροτέρα ἀπὸ τὰς νίκας τοῦ ἀγῶνος τούτου μοῦ εἶναι περισσότερο ἀγαπητὴ ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα, τὰς Θερμοπύλας καὶ τὰς Πλαταιάς». Οἱ λόγοι αὐτοὶ τοῦ ἑλληνολάτρου ποιητοῦ τοποθετοῦν τὰ ἀγωνίσματα τοῦ Εἰκοσιένα εἰς τὴν κορυφὴν τῶν αἰῶνων, ὅπου ὡς ἀγάλματα θείας καταγωγῆς μόνον τὰ μοναδικὰ καὶ ἀνεπανάληπτα γεγονότα τῆς ἱστορίας ὑψώνονται.

Τὸ Εἰκοσιένα εἶναι τὸ μέγα γεγονὸς τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος. Συγκρινόμενον δὲ πρὸς τᾶλλα γεγονότα τοῦ αἰῶνος τούτου, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων κατεκάλυψεν ἤδη ἡ τέφρα τῆς ἱστορίας, ἀποτελεῖ κορυφὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆλθον οἱ νέοι "Ἕλληνες καὶ διὰ τῆς ὁποίας εἰσῆλθον εἰς τὴν ἀθανασία, ἀθανασίαν ὅχι

ἀφρημένην καὶ ἐκτὸς χρόνου ἀλλὰ ἀπτήν καὶ ἐν χρόνῳ, ὕψι σκεπασμένην ἀπὸ τὴν ἀχλὺν τῆς μεταφυσικῆς, ἀλλὰ κατάφωτον ἀπὸ τὰς ιδέας τῆς ζωῆς. Εἶναι μοναδικὸς ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ ἀγωνισταὶ τοῦ Εἰκοσιένα εἰσέρχονται ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον εἰς τὴν ἀθανασίαν καὶ ἀναγκάζουν τὸν σύγχρονον κόσμον, εἴτε τὸ θέλει εἴτε δὲν τὸ θέλει, νὰ στρέψη τὰ βλέμματά του εἰς τὸ πάγκαλον τοῦτο θέαμα τῆς δόξης.

Ἔτσι τὸ πολιτικόν, ἠθικόν καὶ πνευματικόν μέγεθος τῶν Ὀλυμπιακῶν παλαισμάτων τοῦ Εἰκοσιένα ἀκτινοβολεῖ πέραν ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος. Ἰσχύει λοιπὸν καὶ ὡς πρὸς τὸ Εἰκοσιένα ὅ,τι ἰσχύει καὶ διὰ τὴν ὅλην ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἡ ὁποία, ἐνῶ εἶναι ἔργον τῶν Ἑλλήνων, μεταδίδει τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ φῶτά της καὶ εἰς ἄλλους λαούς. Οἱ Ἕλληνας ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἔδωκαν πολὺ περισσότερα ἀπὸ ὅσα ἔλαβον. Πόσα καὶ εἰς πόσους δὲν ἔδωκεν ἡ ἀρχαία κλασσικὴ Ἑλλάς; Ἀπὸ τῆς Κριμαίας μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, πραγματικὸς στέφανος φωτὸς τῆς Μεσογείου, μεταδίδουν τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τοὺς πέριξ βαρβάρους, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ μεταβάλλεται ἄρδην μὲ τὴν εὐεργετικὴν παρουσίαν τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Πόντος καὶ ὅλη ἡ Μεσόγειος ἡμερεύουν καὶ ὅλοι οἱ λαοί, Ἕλληνες καὶ βάρβαροι, διαπλέουν τὴν θάλασσαν αὐτὴν δίχως φόβον, τὴν θάλασσαν τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων ὠνόμασε «ἡμετέραν θάλασσαν». Πόσα καὶ εἰς πόσους δὲν ἔδωκεν ὁ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ διάδοχοί του μὲ τὸ ἀνοιγμα τῆς Ἀσίας; Τὰ ἀνά τὴν Ἀσίαν μνημεῖα τῆς τέχνης τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἑλληνομαθῶν βαρβάρων εἶναι ἀψευδεῖς μάρτυρες περὶ τούτου. Πόσα καὶ εἰς πόσους δὲν ἔδωκε τὸ οἰκουμενικὸν ἑλληνικὸν Βυζάντιον; Ἐδίδαξεν ἀνωνύμους καὶ ἀγραμμάτους λαούς νὰ γράφουν τὸ ὄνομα καὶ τὴν γλῶσσαν των καὶ μετέδωκεν εἰς αὐτοὺς τὸ φῶς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀνάμεικτον μὲ τὸ φῶς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Καὶ τὸ Εἰκοσιένα ὀρθώνεται ὡς μέγεθος πνευματικὸν ἐπὶ τῶν βάσεων τῆς αὐτῆς παραδόσεως καὶ δὲν ἀπέτελεσε μόνον τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον τῆς ἔκτοτε ὀλοκληρουμένης ἐλευθερίας τῶν νέων Ἑλλήνων, ἀλλὰ ἔγινε καὶ τὸ ἔναυσμα τῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων λαῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, οἱ ὁποῖοι ἐστέναζον ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς πνιγηρᾶς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἐορτάζοντες σήμερον τὴν ἐπέτειον τοῦ ἐνιαυτοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ τιμῶντες τὴν μνήμην τῶν οἰκοδόμων τοῦ μνημεῖου τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἔχομεν χρέος νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς

τὸ νόημα τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας καὶ νὰ συνειδητοποιήσωμεν ὅσον γίνεται περισσότερο τὴν ἱστορικὴν μοῖραν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τοῦτο ἄλλως τε ἐπιβάλλεται εἰς ἡμᾶς καὶ ἀπὸ τὴν κρισιμότητα τῶν σημερινῶν καιρῶν.

Δύο εἶναι οἱ βασικοὶ τρόποι ἐνεργείας, τοὺς ὁποίους ἐμόρφωσεν ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ μὲ σταθερὰν ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν δυνάμιν του ἐκαλλιέργησε κατὰ τὴν ἱστορικὴν του πορείαν μέχρι σήμερον, εἶναι ὁ ρεαλισμὸς καὶ ὁ ἰδεαλισμὸς. Οἱ δύο αὐτοὶ τρόποι δὲν ἀποτελοῦν διὰ τὸν Ἕλληνα ἀντίθεσιν, ἀλλὰ σύνθεσιν ὅλων τῶν σωματικῶν, ψυχικῶν, ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν του δυνάμεων. "Ὅλα τὰ εἶδη τῆς ἑλληνικῆς δημιουργίας, ἡ πολιτεία, ἡ τέχνη, ἡ θρησκεία, ἡ ἐπιστήμη, ἡ φιλοσοφία καὶ τὰ συγκεκριμένα εἶδη τῶν ἀρετῶν τῆς ζωῆς, διέπονται καὶ ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς τρόπους ἐνεργείας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Δὲν ὑπάρχει ἔργον ἑλληνικόν, δὲν ὑπάρχει μνημεῖον τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ εἶναι συνάμα ρεαλιστικόν καὶ ἰδεαλιστικόν, νὰ μὴ εἶναι μεικτόν, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, ἀπὸ στοιχεῖα πραγματικά καὶ ἰδανικά. Τὸ μέτρον τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐγκεῖται ἀκριβῶς εἰς τοῦτο, ὅτι φέρει εἰς ἀρμονίαν τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ἰδέαν, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν μεταφυσικὴν πλευρὰν τῆς ζωῆς καὶ ὅτι ὅλα τὰ δημιουργήματά του ἀποτελοῦν ἀρμονικὴν συζυγίαν τῶν δύο τούτων ὄψεων τῆς ζωῆς.

Κλασσικὸν παράδειγμα αὐτῆς τῆς διπλῆς ἐνεργείας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἀποτελεῖ διὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ ἄγαλμα, ὅπου φυσικὴ καὶ μεταφυσικὴ ὄψις τῆς ζωῆς, ὅπου τὸ φαίνεσθαι καὶ τὸ εἶναι, ἀδελφώνονται κατὰ τρόπον ἀπτόν καὶ συγκεκριμένον εἰς μίαν μορφήν λάμπουσαν ἀπὸ μεταφυσικὸν φῶς καὶ πυκνὴν συνάμα ἀπὸ τοὺς χυμοὺς τῆς ζωῆς. Παραδειγματικὸν ἐξ ἄλλου μνημεῖον τῆς αὐτῆς ἐνεργείας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον εἶναι ἡ βυζαντινὴ χριστιανικὴ τέχνη καὶ συγκεκριμένως τὸ μωσαϊκόν, ὅπου ἡ μία μεταφυσικὴ οὐσία τῆς ζωῆς ἐναρμονίζεται μὲ τὰς πολλὰς φυσικὰς τῆς ὄψεως, ὅπου τὸ ἀνέσπερον μεταφυσικὸν φῶς διαθλάται εἰς τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα χρώματα τῶν ψηφίδων· καὶ ὁ θεατὴς δὲν γνωρίζει τί νὰ θαυμάσῃ πρῶτον καὶ τί ὕστερον, τὴν ἐνότητα τοῦ μεταφυσικοῦ πνεύματος ἢ τὴν πολλότητα τῶν χρωμάτων. "Ἐν καὶ πολλὰ εὐρίσκονται ἐδῶ εἰς μίαν διαλεκτικὴν, εἰς μίαν μυστικὴν ἢ μᾶλλον μυστηριακὴν σχέσιν. Παράδειγμα τέλος τοῦ αὐτοῦ φαινομένου ἀπὸ τὴν νεωτέραν

ἱστορίαν τοῦ ἔθνους εἶναι τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι καὶ ἡ ποίησις τοῦ Σολωμοῦ, ὅπου ἰδέα καὶ ζωὴ, ἰδανικὸν καὶ πραγματικόν, πυκνώνονται εἰς ἄδρὸν στίχον καὶ ρυθμόν, σφύζοντα ἀπὸ τὴν ἀκμὴν καὶ τῶν δύο στοιχείων, τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ μεταφυσικοῦ πόνου τῆς ζωῆς.

Διὰ τῆς εὐτυχοῦς αὐτῆς κράσεως ἰδεαλισμοῦ καὶ ρεαλισμοῦ κατώρθωνε ὁ Ἑλληνισμὸς νὰ ὑπερνικᾷ κατὰ γόνιμον τρόπον τὴν ἀντιδικίαν καὶ τὴν διαλεκτικὴν τῶν παλαιῶν καὶ νέων ἰδεῶν τῆς ζωῆς καὶ ν' ἀναχωνεῦη τὰ παλαιὰ νοήματα μέσα εἰς τὰ νέα αἰτήματα τῆς ζωῆς. Καὶ ἴσως τοῦτο εἶναι τὸ βαθύ νόημα τοῦ λόγου τὸν ὁποῖον εἶπεν ὁ ἀρχαῖος Αἰγύπτιος ἱερεὺς εἰς τὸν Σόλωνα : «Ἕλληνες ἀεὶ παῖδες ἐστέ», ἐσεῖς οἱ Ἕλληνες ἔχετε τὴν ἰκανότητα νὰ εἴσθε πάντοτε νέοι, ἔχετε αἰωνίαν νεότητα, ἐνῶ τὸ πνεῦμα ἡμῶν τῶν Αἰγυπτίων εἶναι στατικὸν καὶ ἀπολιθωμένον. Ὁ λόγος αὐτός, εἴτε εἶναι πλάσμα τοῦ Πλάτωνος, εἴτε εἶναι πραγματικὸς, ἰσχύει ὄχι μόνον διὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλην τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἰσχύει ἐπίσης ὄχι μόνον διὰ τὴν διαλεκτικὴν πάλην τῶν ἰδεῶν ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς δραματικούς ἀγῶνας τοὺς ὁποίους ἠγωνίσθη ὁ Ἑλληνισμὸς πρὸς τὰ ἔξω, πρὸς πνεύματα καὶ καθεστῶτα, τὰ ὁποῖα εἰσέβαλον ἢ εἰσῆλθον εἰρηνικῶς κατὰ καιροὺς εἰς τὸ ἔδαφός του.

Εἶναι πράγματι δραματικὴ ἡ πάλη τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν οἰκουμενικὴν αὐτοκρατορίαν τῶν Ρωμαίων, πάλη καθαρῶς πνευματικὴ. Τέσσαρας καὶ πλέον αἰῶνας ἐμόχθησεν ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ τὸ μέγα κατόρθωμά του ἦτο νὰ ἐξελληνίσῃ τὸν Ρωμαϊσμὸν καὶ νὰ μετακινήσῃ τὴν ἔδραν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τὴν παλαιὰν εἰς τὴν νέαν Ρώμην. Ὁ λόγος τοῦ Κάτωνος ὅτι : «ἂν οἱ Ἕλληνες κατορθώσουν νὰ μᾶς μεταδώσουν τὴν φιλολογίαν των, θὰ καταστρέψουν δι' ἡμᾶς τὰ πάντα», ἔγινε τώρα πραγματικότης. Καὶ τὸ θαυμαστὸν εἶναι ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τοὺς αὐτοὺς αἰῶνας τῆς Ρωμαϊοκρατίας ἠγωνίσθη ἀγῶνα πρωτοφανῆ διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ ἐνίκησε. Διεμόρφωσε καὶ ἐκραταίωσε τὴν ὀρθοδοξίαν, κατώρθωσε νὰ συμφιλιώσῃ τὸν Χριστιανισμὸν μὲ τὴν οὐσίαν τοῦ πνεύματός του. Καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι ἐμόχθησε καὶ ἐπέτυχε νὰ προσδώσῃ εἰς τὴν θείαν δόξαν τῆς νέας θρησκείας καὶ ὅλην τὴν δυνατὴν ἀνθρωπίνην δόξαν, τὴν λάμψιν τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου καὶ τὸ κάλλος τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Καὶ διὰ μὲν τοῦ λόγου ἀνέπτυξε τὸ πνεῦμα τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τὸ διέδωκεν εἰς ὅλους τοὺς λαούς, διὰ δὲ τῆς τέχνης

ἔδωκεν αἰσθητὴν μορφήν εἰς τὸ συγκλονιστικὸν συναίσθημα τῆς νέας θρησκείας, ἣ ὅποια διδάσκει ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἄπειρος. Καὶ ἀκριβῶς τὸ συναίσθημα τοῦ ἀπείρου ἐκφράζει ὁ βυζαντινὸς ναὸς, ἐνῶ ὁ ἀρχαῖος ἐκφράζει τὸ συναίσθημα τοῦ πεπερασμένου. Ὁ βυζαντινὸς ναὸς λύει αἰσθητικῶς τὸ πρόβλημα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐνῶ ὁ ἀρχαῖος ἔλυσε αἰσθητικῶς τὸ πρόβλημα τῆς θρησκείας τῶν Ὀλυμπίων Θεῶν, οἱ ὅποιοι ἦσαν πεπερασμένοι.

Ἔτσι ἡ εὐκрасία τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἀνανεώνεται μετὰ τὸν ἀγῶνα κατὰ καιροὺς καὶ ἐπιζῆ τὸ ἔθνος κατὰ τὸν ἀδυσώπητον ροῦν τῆς ἱστορίας. Καὶ τὸ θαυμαστὸν εἶναι ὅτι κάθε νέα μορφή καὶ δημιουργία τοῦ πνεύματος τούτου ἐμφανίζεται ὡς πρωτότυπος καὶ πρωτόπλαστος. Καὶ ὁ νέος Ἑλληνισμὸς, τοῦ ὁποίου τὰ πολιτικὰ θεμέλια ἐτέθησαν ἀπὸ τὸ Εἰκοσιένα, ἐνῶ τὰ πνευματικὰ του θεμέλια ἀνάγονται εἰς τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, τὰ δὲ ἠθικά του τέλος θεμέλια εἶναι τὸ ἀπόκρυφον ἔργον τοῦ σκοτεινοῦ καιροῦ τῆς Τουρκοκρατίας, ἀποτελεῖ πρωτόπλαστον μορφήν τῆς μιᾶς καὶ πολυπαθοῦς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Καὶ ἡ μορφή αὕτη ἔχει ὅλα τὰ γνωρίσματα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὴν παιδικότητα, τὴν ἀνδρικότητα, τὴν λιτότητα, τὴν τραγικότητα καὶ τὴν πνευματικότητα, χαραγμένα ὅμως κατὰ τοὺς τύπους τῆς νέας ἐποχῆς καὶ κατὰ τὰ αἰτήματα τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς. Ὁ νέος Ἑλληνισμὸς εἶναι φαινόμενον ἔξω ἀπὸ τὴν θεωρητικὴν ἰδεολογικὴν κίνησιν, ὅπως τὴν ἔφευρεν ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις, ἣ ὅποια δὲν ἦτο δυνατόν νὰ δώσῃ συνθήματα εἰς τὴν ἑλληνικὴν, διότι ἐκεῖνη μὲν ἦτο ἐμφύλιος πόλεμος, ἣ δὲ ἑλληνικὴ ἦτο πραγματικὴ ἐπανάστασις. Ὅπως τὸ γλεῦκος, ὅταν ἀναμειχθῆ μετὰ παλαιὸν ἰσχυρὸν οἶνον, ψήνεται ἐνωρίτερον καὶ προσλαμβάνει περισσότερον ἄρωμα, ἔτσι καὶ ὁ νέος Ἑλληνισμὸς εἶναι πνεῦμα νέον, ἀναμειγμένον ὅμως μετὰ τὰ νάματα τῆς παλαιᾶς παραδόσεως τῶν Ἑλλήνων.

Ἐντὸς τῶν μεγάλων δεδομένων τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως κατάρθωσαν οἱ νέοι Ἕλληνες μετὰ αἷμα καὶ μετὰ πνεῦμα νὰ μορφώσουν νέαν προσωπικότητα, νὰ μεταδώσουν πνευματικότητα, καὶ εἰς τοὺς γείτονάς των καὶ ν' ἀναγκάσουν τοὺς δυτικούς νὰ στρέψουν τὰ βλέμματά των πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐγέννησε τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Εἰκοσιένα, ἦτο πνεῦμα βαθύτατα ἀνθρωπιστικὸν καὶ δὲν ἐπήγαζεν ἀπὸ καμμίαν ἀφηρημένην ἰδέαν, ἦτο τὸ ἀπλοῦν καὶ σύνθετον συνάμα πνεῦμα τοῦ

τόπου, τὸ ὁποῖον εἶχε τώρα συγκεντρωθῆ ἐκ νέου εἰς προσωπικότητας μὲ εὐκρατον μεσογειακὴν ψυχικότητα. Τὸ πνεῦμα τοῦτο ἦτο ζωντανὴ περιουσία τοῦ Γένους, μοναδικὴ καὶ ἀνεπανάληπτος σύνθεσις ὄλων τῶν στοιχείων τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως. Ἐν ὄνοματι λοιπὸν αὐτοῦ τοῦ παναρχαίου καὶ νέου πνεύματος ζητοῦν καὶ διεκδικοῦν τώρα οἱ Ἕλληνες ἐλευθερίαν γῆς, σώματος, ψυχῆς καὶ πνεύματος, ὄχι μόνον ὡς δικαίωμα, ἀλλὰ καὶ ὡς ὑψιστον ἀνθρώπινον γέρας. Ὡστε, διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὸ νόημα τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, ὅπως τὴν ἐδημιούργησε τὸ Εἰκοσιένα καὶ ὅπως τὴν ἐμυθοποίησεν ὁ Σολωμός, πρέπει νὰ συνθέσωμεν τὰ νέα μὲ τὰ ἀρχαῖα, τὸ Εἰκοσιένα μὲ ὅλην τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους.

Ὅσον ἀπομακρυνόμεθα χρονικῶς ἀπὸ τὴν μεγάλην ἐποχὴν τοῦ Εἰκοσιένα τόσο καὶ καθαρότερον φαίνεται τὸ νόημά της. Τὸ μνημεῖον τοῦτο τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἐμφανίζεται ὡς «πρᾶγμα ἐς αἶν» καὶ ὡς πνευματικὸν φῶς, ὡς ἱστορία συνάμα καὶ μῦθος. Καὶ ἡ μὲν ἱστορία ἐγγυᾶται τὸ ὑψηλὸν πνεῦμα τοῦ μύθου, ὁ δὲ μῦθος τὸ μεγαλεῖον τῆς ἱστορίας. Τὸ ἀμοιβαῖον τοῦτο φῶς ἱστορίας καὶ μύθου καθιστᾷ δυνατὴν τὴν κατανόησιν τῶν μεγάλων ἱστορικῶν γεγονότων, διότι ἄμυθος ἱστορία καταλήγει εἰς βαναυσότητα, ἀνιστόρητος δὲ μῦθος εἶναι ἀπλοῦν φαντασιοκόπημα. Μόνον ἐκεῖ, ὅπου ἐνώνονται καὶ τὰ δύο καὶ ὅπου ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἀναπηδᾷ πλούσιον φῶς τοῦ πνεύματος, ὑπάρχει ἱστορικὸν μεγαλεῖον.

Ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τοῦ Εἰκοσιένα εἰς ἀντικειμενικὸν ἱστορικὸν νόημα καὶ εἰς μυθικὸν φέγγος γίνεται προσιτός εἰς τὴν γνῶσιν μας καὶ ὁ ἰδιαίτερος χαρακτήρ τῆς νεοελληνικῆς παραδόσεως, τοῦ γεννητικοῦ πυρῆνος τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Δὲν εἶναι ἡ ἑλληνικὴ παράδοσις μία ἀφηρημένη θεωρία, δὲν εἶναι ἓνα δόγμα ἐνσφηνωμένον διὰ τῆς βίας εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ μία ἐνδόμυχος βίωσις, ἡ ὁποία γίνεται πρᾶξις καὶ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα. Ἡ ἑλληνικὴ παράδοσις εἶναι ἔργον μακρᾶς ἱστορικῆς πνοῆς καὶ βαθείας πείρας. Ὅχι μόνον τὸ Εἰκοσιένα ἀλλὰ καὶ ὅλον τὸ ἀπόκρυφον ἔργον τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν εἶναι καρπὸς αὐτῆς τῆς ἐσωτερικῆς πείρας τοῦ ἔθνους, τῆς κράσεως τοῦ ρεαλισμοῦ καὶ τοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἡ ὁποία παραδίδεται ἀπὸ γενεᾶν εἰς γενεᾶν ὡς τὸ πνευματικὸν κεφάλαιον τῆς φυλῆς διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ ἑλληνικὴ δημιουργία συνετελέσθη κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, δίχως τυπο-

ποιημένον σύστημα, ὅπου πράγματα καὶ πρόσωπα βιάζονται, ἀλλὰ ἐστηρίζετο εἰς τὴν εὐκίνητον δύναμιν τῆς παραδόσεως καὶ εἰς τὴν ἀρετὴν τῶν προσώπων, τὰ ὅποια συνεκέντρωναν μέσα τους τὴν ἐνέργειάν της. Καὶ ἡ ἀρχαία καὶ ἡ νεωτέρα ἐνδόμυχος πεῖρα τοῦ ἔθνους, δηλαδή καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἄλλη παράδοσις, ἦσαν γεγονότα ὀργανικά. Καὶ ἡ ἀρχαία ὅμως καὶ ἡ νεωτέρα παράδοσις ἦτο ἀνθρωπιστική.

“Ὅτι μάλιστα τὸ Εἰκοσιένα ἦτο παντάπασιν ἀνθρωπιστικόν, ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου ἐφώτιζεν ἔσωθεν τὰ πάντα, τοῦτο φαίνεται ἀπὸ ὅλα τὰ ἀντικειμενικά του ἐκφράσματα, φαίνεται ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀγωνιστῶν καὶ τέλος ἐπικυρώνεται ἀπὸ τὴν ποίησιν τοῦ Σολωμοῦ, ἡ ὅποια δίχως τὸ Εἰκοσιένα δὲν εἶναι νοητή. Ὁ ἀνθρωπισμὸς ὅμως αὐτὸς εἶναι ἐντελῶς συγκεκριμένος, καταφάσκει καὶ ἀξιοποιεῖ πλήρως τὴν προσωπικότητα καὶ ἐκβάλλει εἰς τὴν παλαιὰν ἐνδόμυχον πεῖραν τοῦ ἔθνους καὶ τὸ πνεῦμά του κυκλοφορεῖ ἀπὸ ἀνθρώπου εἰς ἀνθρώπου ὡς μέγας ἐνωτικὸς μῦθος τῶν Ἑλλήνων. Δὲν εἶναι ὁ ἀνθρωπισμὸς τοῦ Εἰκοσιένα ὁ θεωρητικὸς ἐκεῖνος καὶ κάπως σκηνοθετημένος ἀνθρωπισμὸς τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως μὲ τὰ ρητορικὰ κηρύγματα περὶ δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ εἶναι κατάστασις τῆς ψυχῆς, εἶναι ἄμεσος καὶ ἐνεργὸς λαϊκὴ βίωσις, ἡ ὅποια ἔρχεται εἰς φῶς μὲ τὴν λιτότητα τοῦ ἠθικοῦ παραδείγματος καὶ τὴν μυθικὴν ἀπλότητα τοῦ λόγου. Δὲν εἶναι ὁ ἀνθρωπισμὸς αὐτὸς φώτισις ἔξωθεν, ἀλλὰ εἶναι τὸ ἰλαρὸν φῶς τῆς παραδόσεως, τὸ ὅποῖον ἐγέννησεν καὶ ἔθρεψεν ὅλον τὸν κίνημα τοῦ Εἰκοσιένα.

Πῶς ἐνεργεῖ τὸ ἰλαρὸν τοῦτο φῶς μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τῶν Ἑλλήνων τοῦ Εἰκοσιένα καὶ πῶς ἀκτινοβολεῖ ὡς μυθικὸν φέγγος μέσα εἰς τὸν νοῦν των φαίνεται ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Μακρυγιάννη, ὅπου δὲν ὑπάρχει καμμία ἔξωθεν φώτισις. Ἴδου πῶς ζῆ τὴν παράδοσιν ὁ Μακρυγιάννης: «Ὅλοι αὐτοὶ οἱ μεγάλοι ἄνδρες τοῦ κόσμου», λέγει διὰ τοὺς ἀρχαίους ὁ Μακρυγιάννης, «κατοικοῦν τόσους αἰῶνας στὸν Ἄδη σ' ἓναν τόπον σκοτεινὸν καὶ κλαῖνε καὶ βασανίζονται διὰ τὰ πολλὰ δεινὰ ποὺ τραβάει ἡ δυστυχησμένη μερικὴ πατρίδα τους. Ὅλοι οἱ προκομμένοι ἄνδρες τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων, οἱ γονεοὶ ὅλης τῆς ἀνθρωπότης, ὁ Λυκοῦργος, ὁ Πλάτων, ὁ Σωκράτης, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Λεωνίδα, ὁ Θρασύβουλος, ὁ Δημοσθένης καὶ οἱ ἐπίλοιποι γενικῶς πατέρες τῆς ἀνθρωπότης κοπίαζαν καὶ βασανίζονταν νύχτα καὶ ἡμέρα μὲ ἀρετὴν, μὲ εὐλικρίνειαν, μὲ

καθαρόν ἀνθρωπισμόν νὰ φωτίσουν τὴν ἀνθρωπότητα καὶ νὰ τὴν ἀναστήσουν, νὰ χη ἀρετὴ καὶ φῶτα, γενναιότητα καὶ ἀνθρωπισμόν».

Σταθερόν λοιπόν ἐνόημα καὶ ἐνόημα τῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία κινεῖ τὸ Εἰκοσιένα εἶναι ὁ ἀνθρωπισμός, δηλαδή ἡ πίστις ὅτι ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει ἀξίαν μόνον ὅταν κινήσῃ ἐλευθέρως ὅλας τὰς δυνάμεις του καὶ τὰς συνθέσῃ κατὰ τὰ μέτρα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς νοημοσύνης του. Ἐνα αὐτοδύναμον ἠθικόν καὶ πνευματικόν ἐγὼ, ὄχι ἑτερόφωτον ἀπὸ τὴν δόξαν τοῦ παρελθόντος, ἔρχεται ἐδῶ διὰ μιᾶς εἰς φῶς καὶ διεκδικεῖ δικαίωμα καὶ χρέος ζωῆς καὶ ἐλευθερίας. Τὸ γεγονός δὲ ὅτι τὰ ριζώματα τοῦ ἐγὼ τούτου φθάνουν ὡς τὴν ἀρχαιότητα δὲν ἐξηγεῖ ἀλλὰ περιγράφει μόνον τὴν γενεαλογίαν τοῦ κλασσικοῦ τούτου μνημείου τῆς πράξεως καὶ τοῦ πνεύματος. «Ὅλα τὰ μεγάλα δημιουργήματα εἰς τὴν τέχνην, τὴν ποίησιν, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν πολιτείαν ἔχουν ἄμεσον σχέσιν μὲ τὸ Θεῖον, στηρίζονται βεβαίως εἰς τὸν χρόνον, ἀλλὰ εἶναι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ προηγούμενα καὶ τὰ ἐπόμενα», λέγει ὁ μέγας ἱστορικὸς Ranke. Ἐτσι καὶ τὸ Εἰκοσιένα στηρίζεται εἰς ὅλα τὰ προηγούμενα, ἀλλὰ εἶναι αὐτοδύναμον, παρουσιάζεται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων ὡς αὐτενέργητον κατόρθωμα.

Αὐτὸ τὸ νόημα λαμβάνει καὶ μέσα εἰς τὴν ποίησιν τοῦ Σολωμοῦ ἡ ἑλληνικὴ ἐλευθερία. Εἶναι ὄντοτης μοναδικὴ καὶ ἀναντικατάστατος καὶ τὸ δικαίωμά της τὸ λαμβάνει ἀπὸ τὸ πραγματωμένον χρέος της. Ἡ ἐλευθερία δὲν εἶναι ἐδῶ ἀναλυμένη εἰς τὰ πάθη καὶ τὰ δικαιώματα τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ εἶναι αὐτοδευμένη μορφή θεϊκῆς παρουσίας, μορφή νίκης μὲ ὀλόφωτον ἀνάβλεμμα καὶ θεϊκὸν πνεῦμα, πυκνωμένον μέσα εἰς τὸν εὐπλαστον τύπον τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἐδῶ ἑλληνικὴ Θεότης, ἡ ὁποία περπατεῖ ἀπὸ τοπίον εἰς τοπίον, συγκεντρώνει ὅλον τὸν πόνον καὶ τὴν δόξαν καὶ εἶναι πλήρης νεότητος καὶ φρονήσεως. Κύριον γνώρισμά της εἶναι ἡ πανταχοῦ παρουσία της ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς γῆς, διότι ὅλοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, μικροὶ καὶ μεγάλοι, ἐνσαρκώνουν τὸ πνεῦμά της, δηλαδή ἡ ἐλευθερία, ὅπως παρουσιάζεται εἰς τὴν ποίησιν τοῦ Σολωμοῦ, εἶναι ἐνέργεια ζωῆς καὶ ὄχι ἀφηρημένη ἰδέα. Παρελθόν καὶ παρὸν γίνονται μέσα της ἕνα. Καί, ὅπως τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τοῦ Εἰκοσιένα εἶναι ἀπλᾶ καὶ κλασσικά, ἔτσι καὶ ὁ ὕμνος των, ἡ ποίησις τοῦ Σολωμοῦ εἶναι λιτὴ καὶ δίχως θόρυβον.

Καὶ ἡ πράξις καὶ ἡ ποίησις, καὶ ἡ ἱστορία καὶ ὁ μῦθος εἶναι

ἐλεύθερα ἀπὸ ρωμαντισμὸν καὶ θεατρισμὸν, δηλαδή εἶναι καὶ τὰ δύο ἔργα κλασσικά. Τοῦτο ἀξίζει νὰ τονισθῆ ἰδιαιτέρως, διότι τὴν αὐτὴν ἐποχὴν εἶχε κατακλύσει τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ὁ ρωμαντισμὸς καὶ ὀλίγον πρὶν ἢ ἐπαναστατικὴ ὀχλαγωγία. Ἀντιθέτως ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος δημιουργεῖ τὸ μνημεῖον τῆς ἐλευθερίας μὲ κατὰ τὰ φαινόμενα ἀπλᾶ, κατ' οὐσίαν ὅμως σύνθετα καὶ ἀπὸ αἰῶνας δόκιμα ὄργανα καὶ μέτρα τοῦ τοπικοῦ πνεύματος. Οἱ Ἕλληνες τοῦ Εἰκοσιένα, ἐλεύθεροι ἀπὸ τὸ βᾶρος τῶν συναισθημάτων καὶ σκοτεινῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι συνώδευαν τὸν ρωμαντισμὸν, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν ταξικὴν πικρίαν, ἡ ὁποία ἐγέννησε τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τῆς Δύσεως, ἠλευθέρωσαν μὲ τὸ παράδειγμά των καὶ τοὺς ρωμαντικούς ἐκείνους φίλους των, οἱ ὁποῖοι ἦλθον ἐδῶ νὰ τοὺς συνδράμουν εἰς τὸν ἀγῶνά τους. Ἐγινε δηλαδή καὶ μὲ τοὺς ἑλληνολάτραις αὐτοὺς ὅ,τι γίνεται πάντοτε μὲ τὰ ξένα πνεύματα ποὺ εἰσέρχονται εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τοὺς φιλέλληνας οἱ Ἕλληνες, δίχως συστηματικὴν διδαχὴν, ἀλλὰ μόνον μὲ τὸ κλασσικὸν βίωμα καὶ τὸ ἀνθρωπιστικὸν παράδειγμα, τοὺς ἔκαμαν πραγματικούς Ἕλληνας, τοὺς ἠλευθέρωσαν ἀπὸ τὸν ρωμαντισμὸν τῆς Δύσεως καὶ τοῦ Βορρᾶ. Ἔτσι εἶδαν τοὺς Ἕλληνας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὅλοι ὅσοι τοὺς ἠγάπησαν, τοὺς εἶδαν ὡς διδασκάλους τοῦ κλασσικοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας, διδασκάλους δίχως συστηματικὴν διδαχὴν.

Αὐτὸ ἦτο τὸ νόημα τῆς ἐλευθερίας ἐκείνης, ἡ ὁποία συνέθεσε ὅλα τὰ γόνιμα στοιχεῖα τῆς παραδόσεως μὲ τὰ εὖρωστα καὶ ἀκμαῖα συναισθήματα τῆς λαϊκῆς ψυχῆς. Αὐτὸ ἦτο τὸ πνεῦμα τῆς νέας πολιτείας τῶν Ἑλλήνων. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ μελλοντικὴ μας ἐξέλιξις, οἴανδῆποτε μορφήν καὶ ἂν λάβῃ κατὰ τ' ἄλλα ἢ κοινοπραξία τῶν λαῶν, θὰ ἐξαρτηθῆ ἀπὸ τὸ ἂν θὰ κατορθώσωμεν νὰ συνθέσωμεν ἐκ νέου ὅλα τὰ δόκιμα στοιχεῖα τῆς παραδόσεως μὲ τὰ σκληρὰ αἰτήματα τῆς σημερινῆς ζωῆς. Ὅρος ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐπιβίωσίν μας εἶναι νὰ μείνωμεν πιστοὶ εἰς τὴν ἐνδόμυχον ἱστορικὴν πεῖραν τοῦ ἔθνους καὶ νὰ μὴ παρασυρθῶμεν ἀπὸ γενικὰ σχήματα, τὰ ὁποῖα καταπνίγουν τὴν πεῖραν ταύτην. Ὁ τόπος ἔχει ἰδικὴν του ὄντολογίαν, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ καὶ ὁμόλογον πρὸς αὐτὴν δεοντολογίαν. Ἄν μεταφέρωμεν ἐδῶ ξένην δεοντολογίαν, διατρέχομεν τὸν κίνδυνον νὰ συνθλίψωμεν τὸ εἶναί μας καὶ νὰ μὴ ἀφήσωμεν νὰ βλαστήσῃ ἔσωθεν ὅ,τι διακαίῳνει τὴν ζωὴν, ἡ ἐνεργὸς ἐλευθερία καὶ τὸ ἐνεργὸν πνεῦμα. Ἡ εὐκινησία καὶ ἡ ἐφευρετικότης εἶναι μόνιμα γνωρίσματα

τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἐνῶ ὁ συστηματικὸς καὶ τεχνικὸς προ-
γραμματισμὸς κατὰ τὴν σύγχρονον ἔννοιαν, ὁ ὁποῖος συχνὰ ἀδια-
φορεῖ διὰ τὴν ἀναβλύζουσαν πηγὴν τῆς ζωῆς, τὸ ἄτομον, δὲν
φαίνεται νὰ εἶναι ἰδική μας ἀρετή.

Ἐξ ἄλλου ἡ σχεδιά εἶναι πανάρχαιον σύμβολον τῆς ἰδιοφυΐας
τοῦ λαοῦ μας. Τὸ σύμβολον τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ ἄτομον ἀναγ-
χάζεται ἀπὸ τὴν ζωὴν εἰς τὸν τόπον μας περισσότερο ἀπὸ παν-
τοῦ ἄλλου νὰ συνθέτῃ, δίχως ὅμως ποτὲ νὰ εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ
σύνθεσις του θὰ ἐπιζήσῃ εἰς πάντα κίνδυνον. Διὰ τοῦτο πρέπει
νὰ ἔχη τὴν δύναμιν, τὴν ἐφευρετικότητα νὰ συνθέτῃ τὴν ζωὴν
του ἀπ' ἀρχῆς. Συνάμα ἡ σχεδιά ὡς σύμβολον τοῦ λαοῦ μας
σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔμπορεῖ ἐδῶ νὰ δράσῃ ὡς μάζα,
διότι τὸ στοιχεῖον τὸ ὁποῖον χρειάζεται περισσότερο ἢ ζωὴ εἶναι
ἡ νοῦς, καὶ αὐτὸς εἶναι πάντοτε ἀτομικὸς καὶ ἀμετάδοτος. Ὁ
αὐτοσχεδιασμὸς μὲ τὴν καλὴν καὶ τὴν κακὴν ἔννοιαν συνοδεύει τὴν
ζωὴν μας ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερον. Ὁ Θεμιστοκλῆς
εἶναι παράδειγμα κλασσικὸν τῆς καλῆς ἐννοίας, ὁ Ἀλκιβιάδης
παράδειγμα κλασσικὸν τῆς κακῆς ἐννοίας. Καὶ τὰ στρατηγή-
ματα τῶν ἀρχαίων καὶ τὰ στρατηγήματα τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ
Εἰκοσιένα εἶχαν ὡς πηγὴν τὴν ἀτομικὴν ἔμπνευσιν. Τὸ σχεδιά-
ζειν εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ
αὐτοσχεδιασμοῦ ἦτο ἀριστοτεχνικὸν ὅταν ὁ σχεδιαστὴς ἦτο με-
γαλοφυής, ὅποτε τὸ τάλαντόν του εὕρισκετο εἰς ἀρμονίαν μὲ τὰ
προβλήματα τῆς ζωῆς. Ἄλλως ὁ σχεδιασμὸς ἔφερον εἰς ἀποτυ-
χίαν.

Καὶ δὲν εἶναι μόνον ἡ πολιτικὴ μας ἱστορία, ἀλλὰ καὶ ἡ πνευ-
ματικὴ μας ζωὴ, ἡ ὁποία διέπεται ἀπὸ τὸν ἴδιον νόμον. Ὁ πνευ-
ματικὸς ἄνθρωπος εἰς τὸν τόπον μας ὄχι μόνον σήμερον, ὅποτε
ἔχουν ἀναμοχλευθῆ τα πάντα, ἀλλὰ καὶ πάντοτε εἶχε μέγα πρό-
βλημα νὰ λύσῃ. Ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος καλεῖται νὰ συνθέσῃ
ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς ἀπ' ἀρχῆς καὶ κατὰ τρόπον πρῶσω-
πικόν. Καὶ τοῦτο εἶναι ἔργον ἐπίπονον καὶ δυσκατόρθωτον. Εἶναι
ὑποχρεωμένος νὰ καταξιώσει τὴν παράδοσιν δίχως ὅμως νὰ
παραγνωρίσῃ τὰ αἰτήματα τῆς συγκεκριμένης ἱστορικῆς στι-
γμῆς. Τοῦτο σημαίνει νὰ ἴδῃ τὴν οὐσίαν τῆς παραδόσεως ἀπὸ
τὸν πόνον καὶ τὴν ἀγωνίαν τοῦ παρόντος, διότι δίχως παρὸν δὲν
ὑπάρχει οὔτε παράδοσις. Ἡ παράδοσις λοιπὸν ἐδῶ κινεῖται
καὶ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος πρέπει νὰ στερεώσει τὴν πνευμα-
τικὴν του ὑπαρξίν μέσα εἰς τὴν κινουμένην παράδοσιν.

Ἡ ἀδιάκοπος αὐτὴ ἀναπροσαρμογὴ τοῦ πνεύματος καὶ ἡ

ἐμπράγματος καταξίωσις τοῦ παρελθόντος ἀπὸ τὸ παρὸν εἶναι ὁ λόγος, ὁ ὁποῖος ἐκράτησεν εἰς τόσων αἰώνων νεότητά τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Ὅσον πολυπλοκώτερος ἐγένετο διὰ τοὺς ἀρχαίους ὁ γύρω κόσμος, ὅπου μέσα ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ δράσουν, εἴτε εἰς τὴν πολιτικὴν, εἴτε εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν, τόσον ἐφευρετικώτερον ἐνήργει ὁ νοῦς των. Τὰ πολυπλοκά δεδομένα τοὺς ἐνεθάρρυναν νὰ συνθέσουν ἐκ νέου τὸ παρὸν μὲ τὴν παράδοσιν καὶ ἡ κλίσις των αὕτη ἐμεγάλωνε τόσον ὅσον καὶ ἡ πεῖρά των. Ὅταν μάλιστα ἡ ἐπιτυχία ἦτο ἀπροσδόκητος διὰ τοὺς πολλούς, τότε εἶχαν ὅλοι τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἴδουν ἀνάγλυφον τὴν ἀξίαν τῶν ἀρίστων, διότι ὁ νοῦς τῶν ἀρίστων ἦτο ὁ σχεδιαστής τῶν κατορθωμάτων τῆς πολιτικῆς καὶ τῶν ἀριστουργημάτων τοῦ πνεύματος. Τοῦτο πάλιν ἔδιδε ἀφάνταστον αἴγλην εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν προσωπικότητα, δίχως ὅμως ποτὲ ἡ αἴγλη αὕτη νὰ καταργῇ τὸν ἔλεγχον τοῦ ἔργου τῆς ἐκ μέρους τῶν ἄλλων. Ὅλη ἡ κίνησις αὕτη μετέβαλε τὴν ἀρχαίαν πολιτείαν εἰς κινουμένην πραγματικότητα καὶ εὐπλαστον κοινωνικότητα ἢ μᾶλλον μετέβαλε τὴν πολιτείαν εἰς καλλιτέχνημα, ὅπου ὅλα τὰ μέλη τῆς εὐρίσκοντο εἰς ἴσην ἀπόστασιν ἀπὸ τὸ ἰδανικὸν κέντρον τῆς πολιτείας, δηλαδή ἀπὸ τὸ νόμμά της. Αὕτη ἦτο καὶ ἡ ἔννοια τῆς πολιτικῆς ἰσηγορίας.

Ἡ ἐλευθέρα λοιπὸν προσωπικότης εἶναι ἡ κλασσικὴ μορφή τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως, δοκιμασμένη τόσον ἀπὸ τὸ πῦρ τῆς ἱστορίας, ὥστε, ὅ,τι καὶ ἂν γίνῃ γύρω μας, ὅσα καὶ ἂν ἀλλάξουν μέσα μας, πρέπει νὰ τὴν κρατήσωμεν ὡς πυρῆνα διὰ κάθε πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν ἀναγέννησιν τῆς ζωῆς μας. Κινουμένη καὶ δρῶσα ἡ προσωπικότης ἐντὸς τῆς ἀνθρωπιστικῶς ὀργανωμένης πολιτείας γίνεται πηγὴ δημιουργίας, διότι εἶναι νόμος ἡ ζωὴ καὶ ὡς πολιτικὴ φρόνησις καὶ ὡς πνεῦμα νὰ συγκεντρώνεται εἰς προσωπικότητας καὶ ἔτσι τὸ πνεῦμα τοῦ ἔθνους νὰ ἐπιζῇ ἀπὸ ἐποχὴν εἰς ἐποχὴν. Τοῦτο ἰσχύει περισσότερον διὰ τὸν τόπον μας, διότι ἐδῶ τὸ αἶτημα τῆς συνθετικῆς δημιουργίας προβάλλει ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν.

Ἄν συγκρίνωμεν τὸ μεγαλύτερον πνευματικὸν κίνημα τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τὴν Ἀναγέννησιν, μὲ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν τῶν Ἑλλήνων, ὅχι μόνον ὡς πρὸς τὴν ποιότητα, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν μεγάλων προσωπικοτήτων, βλέπομεν ὅτι οἱ κλασσικοὶ Ἕλληνες ὑπερέχουν πολὺ καὶ κατ' ἀριθμόν. Ἄν πάλιν θελήσωμεν νὰ γενικεύσωμεν τὴν σύγκρισιν καὶ θέσωμεν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὅλον τὸν πολιτισμόν

τῶν ἄλλων Εὐρωπαίων καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ὅλον τὸν πολιτισμὸν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, ἐνῶ εἰς τοὺς "Ἕλληνας ἢ ἐλευθέρα καὶ μεγάλη προσωπικότης ἦτο ὁ κανὼν τῆς ζωῆς, εἰς τοὺς ἄλλους Εὐρωπαίους εἶναι ἐξαίρεσις." Ἄν τέλος παραβάλωμεν τὰ κινήματα τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, οἱ ὅποιοι ἠγωνίσθησαν διὰ τὴν ἐλευθερίαν των, μὲ τὸ κίνημα τοῦ Εἰκοσιένα, θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐσπάνιζεν εἰς τοὺς ἄλλους Εὐρωπαίους, δηλαδή ἡ ἐλευθέρα καὶ μεγάλη προσωπικότης, ἐδῶ ὑπῆρξεν εἰς μεγάλον βαθμὸν. Τὸ Εἰκοσιένα ἐπικυρώνει τὴν παράδοσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεγάλων προσωπικοτήτων παρὰ τὸ ὀλιγάνθρωπον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Εἶναι τόσοσὸν πολλαὶ αἱ προσωπικότητες κατὰ τὸ Εἰκοσιένα, ὥστε ἔχει κανεὶς τὴν ἐντύπωσιν ὅτι συνωστίζονται εἰς τὸν στενὸν χώρον, ὅπου μέσα δροῦν. Ἡ διαφορὰ μὲ τὴν ἀρχαιότητα εἶναι ὅτι αἱ περισσότεραι προσωπικότητες τοῦ Εἰκοσιένα εἶναι πρακτικαί, δηλαδή χαρακτηῖρες μὲ ἰσχυρὸν φυσικὸν νοῦν καὶ πλαστικότητα, δίχως ὅμως ἀνωτέραν παιδείαν ἕνεκα τῆς ἱστορικῆς ταλαιπωρίας τοῦ ἔθνους. Καὶ ἐδῶ ὅμως τὸ προσωπικὸν στοιχεῖον εἶναι πολὺ ἰσχυρὸν καὶ ἀπέναντι εἰς τοὺς χαρακτηῖρας τοῦ Εἰκοσιένα οἱ ἐξέχοντες δυτικοὶ Εὐρωπαῖοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχαν τὸ γνῶρισμα τῆς ὁμοιομορφίας. Ἡ πρωτοτυπία τῆς ζωῆς ἦτο ἐδῶ ἀκόμη κανὼν, ἐνῶ εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἦσαν πλέον καθιερωμένοι οἱ κοινοὶ τόποι.

"Ὅπως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπίστευσαν μόνον εἰς τὴν πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν αἰωνιότητα τῶν Θεῶν καὶ μὲ τὴν πίστιν αὐτὴν μετέπλασαν τὴν ζωὴν εἰς αἰώνιον καλλιτέχνημα, ἔτσι καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες ἐπίστευσαν μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ, ὅπως λέγει ὁ Μακρυγιάννης, «στὸ μάστορη γεροθεὸ» καὶ ἐδημιούργησαν τὸ καλλιτέχνημα τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Τέκνα τῆς αὐτῆς ἑλληνικῆς φύσεως οἱ Ἕλληνες τοῦ Εἰκοσιένα ἦσαν ἠνωμένοι μαζί της καὶ εἰς αὐτὴν ἔλεγον τὸν πόνον των καὶ τὴν λαχτάραν των διὰ τὴν ἐλευθερίαν. Τὰ μέτρα τῶν πραγμάτων ἦσαν πάντοτε διὰ τοὺς Ἕλληνας τὸ ἐλεύθερον πνεῦμα καὶ ὁ Θεός." Ὅλα τὰλλα ἦσαν δι' αὐτοὺς πράγματα δευτερώτερα. Καὶ σήμερον, ὅποτε ἔχουν ἀναμοχλευθῆ τὰ πάντα, αἱ σταθεραὶ ἀξίαι τῆς ζωῆς εἶναι δι' ἡμᾶς ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος καὶ ὁ Θεός. Τὸ καλλιτέχνημα τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, ὁ ὅποιος εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς ἐνδυναμώνεται ἀπὸ τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεόν, τοῦτο εἶναι καὶ σήμερον τὸ ἰδανικόν μας. Τοῦτο ἀκριβῶς τὸ ἰδανικόν διεκδικοῦν σήμερον καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Κύπρου.

Ἡ μία καὶ πολυπαθῆς ἑλληνικὴ ἐλευθερία, παλαιὰ συνάμα καὶ νέα, ἀρχίζει νὰ φωτίζει καὶ τὴν θεοχάρακτον ἑλληνικὴν μεγαλόνησον, τὴν Κύπρον. Τὰ τεχνάσματα τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς εἶναι μάταια, διότι, ὅπου ὑπάρχουν μάρτυρες τῆς ἐλευθερίας, ἐκεῖ θάπτει ἢ βράδιον ἐγκαθίσταται ὅπωςδήποτε ἡ ἐλευθερία.

Χωρὶς τὴν ἔντασιν, τὴν ὁποίαν λαμβάνουν μέσα εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς προσωπικότητος, τὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς ἐχθρεύονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο καὶ δὲν δημιουργοῦν πολιτισμόν. Χωρὶς τὸ χρέος, τὸ ὁποῖον ἔχει πρὸς τὴν προσωπικότητα μέσα του, ὁ ἄνθρωπος γίνεται μηχανή, ὅποτε θαυμάζομεν ἴσως τὸ τί κάνει, περιφρονοῦμεν ὅμως τὸ τί εἶναι. Τὸ σπέρμα διὰ κάθε σύνθεσιν εἰς τὸν τόπον μας εἶναι ἡ ἐλευθέρη προσωπικότης. Ἄλλοι λαοὶ ἔχουν τὰ πλάτη καὶ τὰ πλούτη τῆς γῆς, εἶναι μεγάλοι ὄγκοι ζωῆς, ἡμεῖς δὲν ἔχομεν παρὰ μόνον τὴν ποιότητα τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὴν τὴν ποιότητα ἔχομεν χρέος νὰ τὴν ὑψώσωμεν καὶ νὰ κρατήσωμεν τὴν ἀνθρωπίνην ὑπαρξίν ὑπεράνω ὅλων.

Τὰ ρεύματα τῆς σημερινῆς ἐποχῆς φαίνεται ὅτι ἀπειλοῦν νὰ παραμερίσουν, συχνὰ μάλιστα καὶ νὰ ἐκμηδενίσουν τὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα. Μηχανισμὸς καὶ τυποποιημένη ἰδεολογία τῶν μαζῶν, οἱ κοινοὶ τόποι περὶ εὐδαιμονίας καὶ τόσα ἄλλα ἀπειλοῦν νὰ καταχώσουν τὴν προσωπικότητα. Τὸ ἰδικόν μας χρέος εἶναι νὰ τὴν κρατήσωμεν ἐλευθέρην καὶ νὰ σεβασθῶμεν τὸ νόημά της, διότι τοῦτο εἶναι τὸ μοναδικόν μέσον τὸ ὁποῖον ἔχομεν διὰ νὰ ἐπιζήσωμεν ὡς λαός. Ἡ ἐλευθέρη προσωπικότης εἶναι δι' ἡμᾶς ἀνάγκη βιολογικὴ συνάμα καὶ πνευματικὴ. Αὕτη εἶναι ἡ ἑλληνικὴ σχεδία τοῦ βίου. Ὅσην μεγάλην ἀνάγκην ἔχει νὰ συγχρονισθῇ τεχνικῶς καὶ οἰκονομικῶς ὁ νέος Ἑλληνισμὸς, ἄλλην τόσην μεγάλην ἀνάγκην ἔχει νὰ μείνῃ ἀσυγχρόνιστος ὡς πρὸς τὰ δόκιμα στοιχεῖα τῆς πνευματικῆς του παραδόσεως καὶ νὰ τὰ κρατήσῃ ἀκέραια, διότι αὐτὰ εἶναι τὰ ὄργανα τῆς λειτουργίας τῆς ζωῆς του.